

В. І. Татьков,
кандидат юридичних наук,
голова Вищого господарського суду України
(м. Київ)

УДК 346.13

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ В ГОСПОДАРЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Публікація є складовою наукової дискусії щодо забезпечення єдності судової практики в господарському судочинстві. Особливу увагу приділено правовій природі рішень Верховного Суду, постановою Пленуму Вищого господарського суду України.

Ключові слова: судова практика, рішення Верховного Суду України, постанови Пленуму Вищого господарського суду України.

Наявністю у державі системи спеціалізованих судів обумовлюється, як відомо, існування проблеми неоднакового застосування одних і тих самих норм права у подібних правовідносинах. Для вирішення цієї проблеми повинні існувати та постійно вдосконалюватись як процесуальні, так і позапроцесуальні механізми забезпечення єдності судової практики, що створювали б реальні можливості щодо її уніфікації, адже однакове застосування законів є базовим принципом діяльності судової системи, що нерозривно пов'язаний з принципом правової визначеності та є одним із основоположних елементів принципу верховенства права.

Отож, як для державної влади загалом, так і для найвищого судового органу будь-якої держави зокрема питання забезпечення єдиних підходів до правильного застосування чинного законодавства судами загальної юрисдикції є одним із головних в організації здійснення правосуддя.

До питань єдності судової практики у своїх працях звертались такі вітчизняні практикуючі юристи та вчені, як В. Беяневич, П. Пилипчук, А. Осетинський, О. Пасенюк, М. Сірий, С. Шевчук та ін. У той же час не вщухають наукові дискусії навколо механізмів забезпечення єдності судової практики: правової природи актів Європейського суду з прав людини (М. Марченко, І. Метлова, В. Туманов та ін.); правової природи, а також проблем визначення місця судових актів (зокрема інтерпретаційних) вищих судових інстанцій у системі джерел права (М. Авдюков, Я. Браїнін, Г. Василевич, С. Вільнянський, К. Комісаров, О. Кот, Г. Стоякін, А. Черданцев та ін.) тощо.

Метою цієї публікації є дослідження сукупності дискусійних питань забезпечення єдності судової практики в господарському судочинстві.

Передусім слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку процесуального права всі дискусії щодо механізмів забезпечення єдності судової практики зводяться щонайменше до трьох тем: місце рішень вищих судових інстанцій у конкретних справах у правовій системі України; проблема судового прецеденту; значення та правова природа постанов Пленуму Вищого господарського суду України, висновків (правових позицій) Конституційного, Верховного Судів України.

Корінь цих дискусій, на нашу думку, у тому, що виконання судом правотворчих функцій вважається не характерним для судової влади, обов'язок якої — здійснювати правосуддя, тобто застосовувати право, а не створювати його. Однак таке тлумачення принципу розподілу влади є дуже вузьким та вкрай поверхневим. Так, відповідно

до ст. 75 Конституції України єдиним органом законодавчої влади України є парламент — Верховна Рада України. За рішенням Конституційного Суду України від 17.10.2002 р. № 17-рп/2002 у справі № 1-6/2002 (щодо повноважень Верховної Ради України), жоден інший орган державної влади не уповноважений приймати закони. Проте, заборони щодо нормотворчої діяльності інших органів державної влади це рішення не містить.

Правова природа та юридична сила судових актів вищих судових інстанцій, роз'яснень законодавства Вищого господарського суду України (а раніше — і Верховного Суду України) традиційно є дискусійними в науці і не тільки не втратили своєї актуальності, але й усе частіше стають предметом обговорення в наукових колах через закріплення Конституцією України принципу верховенства права й визнання джерелом права практики Європейського суду з прав людини. Так, згідно зі ст. 46 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р., зобов'язується виконувати рішення Європейського суду з прав людини в будь-яких справах, у яких вона є стороною. У ст. 17 Закону України від 23.02.2006 р. “Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини” наголошується, що суди України застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини як джерело права. З огляду на зміст ст. 17 цього ж Закону, обґрунтовується також висновок, що відповідна Конвенція та практика Європейського суду з прав людини мають силу міжнародного договору, згода на обов'язковість якого була надана Верховною Радою України (ч. 3 ст. 4 ГПК України). Створюване Європейським судом з прав людини право, на думку А. О. Селіванова, є класичним прецедентним правом, основою якого є принцип *ratio decidendi* (“підстава для вирішення”), коли правило, сформульоване судом під час вирішення конкретної справи, стає нормою права для цього ж суду і для внутрішніх судів країн-учасниць Конвенції [1, с. 2]. За переконанням Л. Вільдхабера, існує багато причин відповідати прецедентам, однією з яких є необхідність забезпечити правову визначеність та регулярний розвиток прецедентного права [2, с. 5]. Так, Європейський суд з прав людини не лише застосовує положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, але й сам формує загальнообов'язкові вимоги, спорів щодо легітимності котрих, по суті, вже не виникає.

До проблем визначення місця судових актів (зокрема інтерпретаційних) вищих судових інстанцій у системі джерел права і їх правової природи звертали свої погляди: Я. Ф. Фархтдінов, який визначав положення, що містяться в постановках Пленумів як нормативні правоположення [3, с. 153]; П. О. Недбайло, який не вважав їх джерелом права, а лише відносив до окремого виду правових актів [5, с. 488]; А. Ф. Черданцев, який висловлював переконання, що постанови містять інтерпретаційні норми, які не є джерелами права [4, с. 153–159]; С. Й. Вільнянський, який навпаки стояв на позиції надання судовій практиці статусу джерела права (автор відзначав, що в міру накопичення однакових рішень питання складається певне правовідношення, котре входить до складу об'єктивного права [7, с. 244], при цьому, щоправда, він не визнавав джерелом права одиночного судового прецеденту); Г. А. Василевич, на думку якого судовий прецедент є казуальним тлумаченням, постанова ж Пленуму, що роз'яснює застосування норм законодавства, є нормативним (делегованим) тлумаченням [8, с. 10]; Г. Я. Стоякін, який вбачав у постановках Пленуму ознаки своєрідних нормативних актів [9]; К. І. Комісаров, який вважав, що постанови Пленумів мають нормативний характер, оскільки їм властиві всі ознаки нормативного акта [10, с. 125]; М. Г. Авдюков, який визнавав за цими актами ознаку обов'язковості, засновану на авторитетності такої рекомендації [11, с. 194]; Я. М. Брайнін, який вважав конкретизацію норм права вищих судових інстанціях лише передумовою удосконалення законодавцем таких правових норм [12, с. 194]; О. Т. Боннер, який визначив постанови Пленумів як “сурогат нормативного акта”, коли в них формулюються нові правила, раніше не відомі праву [13, с. 17], тощо. Існуюча на сьогодні практика прийняття конкретних

судових рішень є досить неоднозначною. Після введення реєстру судових рішень та відкриття до них загального доступу вилились на поверхню приклади абсолютно протилежного застосування законодавства судами України. Нагальною виявилася необхідність у тлумачній, інтерпретаційній діяльності вищих судових інстанцій.

Цінною, з наукової точки зору, в досліджуваному аспекті є позиція С. С. Алексеєва, який використовує термін “прецедентна практика”. На думку вченого, остання є досвідом застосування законодавства, який знаходить своє вираження у постановах вищих судових органів з конкретних справ, що мають принциповий характер (тобто з таких справ, які найбільш гостро виявляють спірні питання застосування закону, по-різному вирішуються судами нижчої інстанції) [14, с. 263–266]. Г. А. Василевич наголошує, що при прийнятті Верховним Судом рішення він вирішує конкретний спір і виносить обов’язковий для сторін вердикт. У той же час вказаний приватний випадок застосування норми права породжує загальну, обов’язкову норму для нижчестоящих судів й самого суду, що виніс раніше рішення, котрим вони повинні керуватися при вирішенні аналогічних справ. Таке рішення несе в собі елементи нормативності [8, с. 13]. А. О. Селіванов, розглядаючи на сучасному етапі практики правозастосування правову природу актів Верховного Суду України, відзначає, що завдяки положенню щодо обов’язковості рішень Верховного Суду у вітчизняне судочинство впроваджено судовий прецедент як джерело права, а тому казуальне тлумачення норм права, яке міститься у “зразковій” (“модельній”) справі, вирішеній Верховним Судом України раніше в порядку судового контролю, стає обов’язковим й для нижчих судових інстанцій, а через останні — й для всіх [1, с. 3].

Стосовно актів Пленуму вищих судів інтерес становлять міркування В. В. Сердюка щодо їх правової природи: “... постанови Пленуму приймаються у тих випадках, коли потрібно доповнити, виправити, змінити, направити за іншим принципом правозастосування певних норм чинного законодавства, — тобто судові рішення окремих категорій справ, судові регулювання конкретних правовідносин з окремих категорій спорів. ... Правила вирішення певних правових ситуацій, які в них містяться, з одного боку, є абстрактними нормами, з іншого — вони не можуть бути відірвані від судової практики вирішення конкретних справ, тобто їх базою є не самі правовідносини, а їх правова судова оцінка. Постанови Пленуму орієнтовані на питання застосування норм права, тобто визначаються як самостійні норми права з відповідними ознаками” [15, с. 224]. Г. А. Василевич вбачає необхідність у перегляді усталеної практики саморегулювання судової влади (мова йде про визнання судового прецеденту джерелом права). Визнаючи корисність роз’яснень Вищого господарського суду з питань судової практики, що мають характер субсидіарного тлумачення, їх юридичне значення, переконаний автор, повинно бути змінено, оскільки одні вчені відносять ці роз’яснення до судових прецедентів, інші — до такого виду джерел права як нормативні акти підзаконного характеру, а по суті, мова йде про акти саме рекомендаційного характеру [8, с. 4]. Б. Н. Топорнін вказує на те, що роз’яснення Пленуму — найбільш директивні та найменш судові акти у всій судовій практиці. Це пов’язано, перш за все, із тим, що в постановах Пленуму відсутні конкретні обставини справи, вони ззовні виглядають як типові акти органу законодавства або виконавчої гілки влади, в них можна визначити, як і в правовій нормі, гіпотезу, диспозицію і санкцію [16, с. 41]. Постанови Пленуму, як зазначає Н. Н. Вопленко, містять такий зміст:

а) роз’яснення чинного законодавства, у процесі яких формулюються такі, що слідують з нього, логічні висновки, деталізуються, конкретизуються окремі правові норми;

б) подолання прогалин шляхом використання аналогії закону або аналогії права;

в) додаткові правила організаційно-допоміжного характеру, що регулюють процесуальну діяльність судів;

г) інструктивні вказівки, установки, що визначають спрямованість судової політики.

“Конкретизовані положення, що містяться в постановах Пленуму, — зазначає Н. Н. Вопленко, доволі багаточисельні. Вони є уточненням і деталізацією структурних елементів норм, що ними тлумачаться, на основі логічного розвитку думки законодавця, створюють додаткові підзаконні правила розуміння і застосування законодавства” [17, с. 97–102]. О. Є. Єфімов вважає цілком справедливим, по-перше, те, що за наслідками роз’яснення конкретних питань правозастосування відповідні норми права або ж їхні складові елементи доповнюються та/або конкретизуються [3, с. 154–155]; а по-друге те, що подібні роз’яснення мають похідний характер щодо норм, закріплених у законах чи інших нормативно-правових актах і є “додатковим та допоміжним елементом нормативно-правового регулювання”. У той же час, на думку автора, наведене безпосередньо свідчить про те, що в кінцевому результаті має місце встановлення декількох відмінних від прямо визначених у законі правил регулювання: “право доповнювати закон та розширювати межі його застосування ... мало чим відрізняється від права видавати закони” [18, с. 13–15]. Більшість авторів також погоджується з тим, що через положення постанов Пленуму та засобом використання аналогії закону чи аналогії права здебільшого здійснюється безпосереднє усунення реальних прогалів у правовому регулюванні. А. В. Мадьярова з цього приводу зауважує: не секрет, що законодавство має чимало прогалів, незрозумілостей, суперечностей. Саме на їх усунення в основному й спрямована правороз’яснювальна діяльність вищих судів країни. І, звичайно, неможливо уникнути, на переконання автора, створення нових правових норм [22].

Таким чином, більшістю авторів підтримується висновок про те, що роз’яснення Пленуму Вищого господарського суду з питань судової практики слід розглядати у якості джерела права принаймні з тієї причини, що вони наділені такою рисою, що є характерною для будь-якого джерела права (нормативність) [3, с. 155]. Критеріями віднесення постанов Пленуму Вищого господарського суду України до джерел права (попри те, що вони мають за законом лише рекомендаційний характер і не є обов’язковими навіть для суду) на сьогодні прийнято вважати також і те, що вони є роз’ясненнями з питань судової практики, які для нижчестоящих судів відіграють фактично обов’язкову роль, забезпечену авторитетністю вищої судової інстанції, тому все частіше вносяться пропозиції надати їм статусу “керівних” чи “обов’язкових”. Так, К. Ю. Ісмаїлов приєднується до точки зору науковців, які пропонують розглядати правові положення постанов Пленуму в якості джерела права. При цьому дані постанови повинні визнаватися джерелом права в тій мірі, в якій вони розвивають положення закону та не суперечать йому. Автор при цьому вважає за доцільне офіційно визнати постанови Пленуму джерелом права і національного законодавства, передбачити можливість оскарження в Конституційному Суді України нормативні тлумачення, що містяться в постановах Пленуму [23, с. 19]. Висловлюються й думки щодо передчасності такого кроку з тих міркувань, що цінність рекомендаційних висновків вищих судових інстанцій полягає саме у тому, що вони покликані бути своєрідним орієнтиром для суддів, а відсутність у них обов’язкового характеру забезпечує можливість оперативної зміни судової практики, що надважливо у сучасних реаліях правового буття. У цьому контексті наділення Верховного Суду правом визнання роз’яснень пленумів вищих спеціалізованих судів нечинними сприймається як нелогічне, — у іншому випадку таким роз’ясненням пленумів вищих судів теж необхідно надавати характеру обов’язкових [24]. Окрім зазначеного, Постанови Пленуму вищої судової інстанції завжди відповідним чином оформлені, що становить ознаку формальної визначеності; вироблена процедура їх прийняття; здійснюється їх офіційне оприлюднення (публікуються у відповідних офіційних виданнях).

Ще в радянський період підкреслювалося, що роз'яснення Пленумів вищих судів надлені певною мірою ознакою нормативності, хоч і не мають необхідних структурних елементів норми права. Як стверджує С. Л. Зівс, постанови Пленуму вищого суду не можна розглядати у якості "судової практики" або "складової судової практики", так як самі постанови Пленуму виносяться на підставі узагальнення, аналізу судової практики [25, с. 184]. Певна логіка у твердженні автора звичайно є, однак, виносячи такі постанови, вищий судовий орган підтверджує чи відкидає, заперечує ту чи іншу практику. При цьому С. Л. Зівс відмітив схожість постанов Пленуму з нормативно-правовими актами, "нормативність" постанов Пленуму він вбачав у їх автономній дії [25, с. 181]. А. Безина, В. Лазарев звернули увагу на той факт, що всі нормотворчі органи здійснюють конкретизацію права. У цьому процесі беруть участь і суди, котрі у процесі застосування права конкретизують загальний масштаб норми права. Однак, автори вважають, правоконкретизуючу діяльність судових органів не можна іменувати правотворчою [26, с. 7].

Нормативність постанов Пленуму Вищого господарського суду України, як прийнято вважати, полягає в тому, що у судів нижчих ланок є необхідність у їх оприлюдненні й подальшому застосуванні для однакового виконання законів, конкретизація ж законів призводить до їх розширювального тлумачення, у зв'язку з чим постанови набувають нормативно-роз'яснювального характеру. Ще однією ознакою нормативності постанов Пленуму О. М. Дроздов, до прикладу, вважає повноваження суду скасовувати своїми постановами раніше прийняті [27, с. 186]. Втім, не можуть мати ознаки нормативності постанови Пленуму, що не містять роз'яснення законів, а лише звертають увагу суддів на точне виконання законів у зв'язку з ігноруванням ними правових приписів закону (постанови про стан здійснення правосуддя за певний рік тощо). До таких можна віднести, наприклад, Постанову Пленуму Вищого господарського суду України від 23 березня 2012 р. "Про підсумки роботи господарських судів України у 2011 році та завдання на 2012 рік". С. В. Шевчук доводить, що явище нормативності актів судової влади виникає з метою забезпечення якісного здійснення правосуддя, поширюється зі зміцненням судової системи, відображається у терміні "правова позиція", прототипом якої є термін "правоположення" [28, с. 23–25]. За визначенням Т. Карнаух, правоположення — це концентровані вираження юридичної практики. Вони здатні компенсувати природне відставання норм права від динаміки суспільних відносин, можуть усувати протиріччя між відносним "консерватизмом" права і потребами суспільства, що постійно змінюються в результаті швидких перетворень сучасного світу [29, с. 50]. Розумне, зважене використання правоположень у кінцевому рахунку забезпечує стабільність правопорядку, відновлення справедливості, зміцнення законності. Правоположення набувають фактично обов'язкового характеру, будучи забезпеченими авторитетом вищого судового органу, а також його можливостями скасовувати рішення, які суперечать цим правоположенням. У той же час не слід забувати про принцип верховенства закону, який передбачає не лише обов'язковість виконання закону, але й відповідність інших актів законам. На підставі викладеного в юридичній літературі обґрунтовується теза про те, що Пленум вищої судової інстанції у своїх постановках з питань застосування законодавства формулює правоположення (правові позиції), для яких характерним є певний ступінь узагальненості та фактичної обов'язковості.

До ознак правової позиції (правоположення) як загальнотеоретичної категорії відносяться: об'єктом є право у взаємозв'язку із соціальними процесами та суспільними відносинами; її мета — перекозати інших суб'єктів у правильності, об'єктивності висновків; правова позиція виступає вагомим чинником саморозвитку та самоорганізації права; виступає одним з джерел нормотворчої та правозастосовчої діяльності.

Нормативність актів судової влади проявляється в обов'язковості правових позицій (правоположень), що сформульовані в них не тільки для сторін у справі, а

й для попередньо невизначеного кола суб'єктів права, а також неодноразовості застосування цих правових позицій при вирішенні аналогічних справ. Ознаками правових позицій, за визначенням С. В. Шевчука, також є неконкретність адресата, можливість неодноразового застосування припису, збереження дії припису незалежно від його виконання [28, с. 7]. Це ж саме стосується роз'яснень, що надаються в постановах Пленуму вищої судової інстанції. При цьому С. В. Шевчук наводить такі основні відмінності нормативності актів судової влади від нормативно-правових актів: обмеженість нормативної дії цих актів (лише для суддів, а не для всіх суб'єктів права, за включенням актів конституційного суду); здебільшого обов'язковість цих актів встановлюється у судовій практиці, а не на законодавчому рівні; нормативну силу має не акт судової влади загалом, а та його частина, що містить правоположення (правову позицію) за умов повторюваності фактичних обставин та правовідносин; рівень нормативності тісно пов'язаний з фактичними обставинами справи, а доведення різниці між цими обставинами під час вирішення аналогічної справи істотно знижує рівень нормативності [28, с. 7–10]. Д. В. Кухнюк відзначає натомість, що ознаки офіційного оприлюднення, неперсоніфікований характер, неодноразове використання наближають постанови Пленуму вищої судової інстанції до підзаконних нормативних актів [30, с. 27]. На думку М. В. Мазура, серед інтерпретаційних актів судової гілки влади статус джерела права можуть набувати лише акти вищих судових інстанцій, які містять правові позиції, що стосуються предмета правового регулювання. Постанови Пленуму вищої судової інстанції не можна розглядати лише як інтерпретаційні акти, оскільки в них узагальнюється не тільки практика тлумачення норм права, але й практика заповнення прогалин і подолання колізій у чинному законодавстві. Вони мають усі формальні ознаки нормативно-правових актів, їх обов'язковість забезпечується інститутом перегляду судових рішень [31, с. 11]. Подібної точки зору дотримується і Л. Г. Матвеева, яка зазначає, що правові позиції вищої судової інстанції, що є змістом постанов Пленуму, можуть мати характер тільки позитивної правотворчості, тобто розширити чи уточнити зміст чинної норми [32, с. 12]. У той же час безсумнівним є й той факт, що інтерпретаційному акту судової влади притаманні спеціальні юридичні характеристики: прийняття та подальша реалізація цього акта відбувається відповідно до принципів верховенства права та законності; цей акт існує паралельно з тими нормами права, що тлумачаться, і втрачає свою силу зі скасуванням цих норм, тобто поділяє їх "юридичну долю"; юридична сила цього акта залежить від юридичної сили норм права, що підлягають тлумаченню, а також від місця нормативно-правового акта, що підлягає тлумаченню у правовій системі [28, с. 16]. Т. Карнаух аналізуючи ознаки постанов Пленуму, зазначає, що окремі з них є спільними і характеризують інші нормативно-правові акти, зокрема постанови приймаються в особливому процесуальному порядку, визначеному регламентом Пленуму; мають суворо визначену документальну форму — форму постанов; спрямовані на регулювання типових правовідносин; не персоніфіковані й адресуються до невизначеного кола осіб. Однак, незважаючи на часткову спільність ознак, на думку автора, підстави визнавати постанови Пленуму різновидом нормативно-правових актів відсутні, оскільки вони не мають таких обов'язкових і визначальних ознак останніх, як обов'язковий характер та прийняття в результаті правотворчої діяльності, дозволеної законом [29, с. 49–50]. К. Ю. Ісмайлов вважає, що нормативні положення, викладені в інтерпретаційних актах, а саме у постановах Пленуму вищої судової інстанції, для визнання їх як джерел права, повинні відповідати вимогам Конституції України, Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р., рішенням Європейського суду з прав людини і законам України, оскільки мають підзаконний характер. Автор при цьому вважає, що роз'ясненням Пленуму властивими є такі юридично значущі ознаки: формально-визначений характер; нормативність, яка досягається конкретизацією норм права; обов'язковість, яка забезпечується інститутом перегляду судових рішень; висока

якість інтерпретаційної техніки; не персоніфікований характер; розраховані на багаторазове використання; підлягають офіційному оприлюдненню; мають підзаконний характер. Як наслідок, обґрунтовується висновок: ці роз'яснення через нормативні приписи, які в них містяться, можуть бути віднесені до системи джерел права України як акти підзаконного характеру [23, с. 9].

За переконанням А. А. Пархети, незалежно від того, визнаються у якості джерела права чи не визнаються за судовою практикою, у тому числі й за постановами Пленуму Вищого Господарського суду України; фактично вони такими є і мають величезне значення для вітчизняної правової системи, оскільки:

1) судова практика з господарських справ є складовою юридичної практики зокрема і всієї правової системи України;

2) роз'яснення вищої судової інстанції із господарських питань, тлумачення і застосування правових норм забезпечує єдність і однаковість судового правозастосування в Україні;

3) у процесі правозастосовчої діяльності виявляються й усуваються прогалини господарського права та законодавства України в цілому;

4) судовою практикою перевіряється ефективність правових норм, з'ясовується потреба в удосконаленні окремих нормативно-правових норм у конкретній галузі;

5) узагальнення й аналіз судової практики дозволяє виявити закономірності та тенденції розвитку правозастосовчої діяльності, визначити шляхи її удосконалення й подальшого руху [21, с. 248–249].

Таким чином, очевидним на сьогодні є цілеспрямоване прагнення законодавця до забезпечення однакового застосування судами норм права, оскільки законодавець фактично визнав за судовими рішеннями вищих судових інстанцій (Конституційного та Верховного Судів України) *прецедентний характер*, під яким розуміється обов'язковість врахування положень, сформульованих у цих рішеннях, у процесі розгляду раніше “аналогічних справ”, а тепер — справ, в процесі розгляду яких відбувається застосування одних і тих самих норм матеріального права у “побідних правовідносинах”. *З аналізу та характеристики істотних властивостей рішень Верховного Суду України вбачається їх складна правова природа.* З одного боку, із аналізу змісту ст. 111¹⁴ — ст. 111²⁸ ГПК України випливає, що рішення Верховним Судом України приймаються в рамках розгляду певної конкретної справи, що свідчить про ознаки, властивості їх як актів застосування права. З іншого ж — узагальнюючий, імперативний характер таких рішень дає підстави вести мову про їх прецедентну природу. Рішення, видані найвищою судовою інстанцією за відсутності достатнього правового регулювання, орієнтовані на фіксацію однозначного розуміння конкретної норми права, що вже існує, розраховані на багаторазове застосування необмеженим колом осіб з використанням принципу аналогії, згадані акти Верховного Суду України містять більшість істотних властивостей, притаманних прецеденту тлумачення [20, с. 101]. А значить рішення Верховного Суду України є за своєю природою актами прецедентного (інтерпретаційного) характеру — квазіпрецедентами.

Будучи правозастосовчим органом, відповідно до конституційного принципу поділу влади суд може тільки роз'яснювати чинні правові норми. У той же час роз'яснення Пленуму — ефективний і безболісний спосіб удосконалення механізму забезпечення прав господарюючих суб'єктів та однакового застосування законодавства, ніж удосконалення самих законів, які за браком часу та масштабністю законодавчої роботи об'єктивно не можуть бути досконалими. Роз'яснення з питань застосування законодавства здійснюється Вищим господарським судом з метою забезпечення єдності судової практики, а з нею — і дотримання конституційних принципів верховенства закону та рівності перед законом і судом; системності застосування законодавства господарськими судами; пріоритетної реалізації у судовому правозастосуванні правових засад, перш за все, загальноновизнаних міжнародно-правових принципів. Роль постанов Пленуму Вищого господарського суду, як бачимо, не вичерпується забезпеченням однакового застосування закону,

оскільки вони, таким чином, вносять до правового регулювання певну новизну для подолання прогалин. Постанови Пленуму Вищого господарського суду України з питань застосування законодавства — це різновид офіційного виду роз'яснень, що здійснюються дедуктивним методом — від загальних норм права до так званих правоположень (правових позицій), що їх конкретизують.

Правові позиції, що містяться в постановах Пленуму Вищого господарського суду, можуть бути при цьому потрактовані як система правових висновків, аргументів та положень, що відображають ставлення Вищого господарського суду до тих чи інших проблем як праворозуміння, так і правозастосування, є результатом його діяльності з тлумачення правових норм, які застосовуються при вирішенні певних категорій господарських спорів. *Зміст відповідних правових позицій* складають судження та висновки Вищого господарського суду, викладені в постановах Пленуму. *Сутність правових позицій Вищого господарського суду* полягає в їх регулятивній дії, оскільки вони слугують для нижчестоящих господарських судів авторитетними еталонами розуміння змісту роз'яснюваних правових норм.

Рекомендаційні роз'яснення Пленуму Вищого господарського суду України як один із механізмів забезпечення єдності судової практики в господарському судочинстві тісно пов'язані із законом, оскільки в них йдеться про застосування останнього (вони повинні не тільки впливати із закону, а й повністю з ним узгоджуватися). Слід зазначити, що Пленум Вищого господарського суду не є правотворчим органом, а, значить, за своїми повноваженнями не вправі змінювати або доповнювати норми права.

Рекомендаційні роз'яснення Пленуму Вищого господарського суду України — це, на нашу думку, передусім, акти судового тлумачення, яким, з одного боку, властивий нормативний характер, а з іншого — похідний характер принаймні щодо норм права, які роз'яснюються. Властивим їм є також формально-визначений та не персоніфікований характер.

Щоправда, в юридичній літературі раніше вже висловлювалася думка про те, що постанови Пленумів є актами тлумачення, що не мають самостійного значення. Так, наприклад, А. С. Піголкін вважає, що вони не можуть застосовуватися окремо від акта, що є предметом тлумачення [19, с. 70]. Іншими науковцями такий погляд підтримується лише із застереженням, що Пленум дає роз'яснення через тлумачення, або шляхом застосування інститутів аналогії закону та аналогії права при наявності прогалин законодавстві [19, с. 70]. С. Г. Карахнян вважає, що на сьогодні роз'яснення Пленуму Вищого господарського суду з питань судової практики буде цілком коректним зарахувати до так званих “джерел одноманітності в застосуванні (і тлумаченні) норм права” [6]. О. Є. Єфімов, до прикладу, формулює таку дефініцію постанов Пленуму Вищого господарського суду з питань судової практики: це — акти легального тлумачення законів та інших нормативно-правових актів, що є в силу своєї загальнообов'язковості є одним з різновидів особливого джерела вітчизняного права — судової практики [18, с. 156–157].

У той же час подібний статус відповідних актів судового тлумачення (рекомендаційних роз'яснень Вищого господарського суду) передбачає необхідність визначення на законодавчому рівні низки питань, пов'язаних з їх дією в правовому полі: щодо порядку їх обов'язкового офіційного оприлюднення; співвідношення юридичної сили цих актів з юридичною силою нормативно-правових актів як самостійних джерел права; визначення меж можливого уточнення й доповнення роз'яснюваних ними правових норм; щодо можливостей судового контролю за ними; порядку застосування цих актів у господарському судочинстві. Існуючу невизначеність у питаннях щодо правового статусу постанов Пленуму Вищого господарського суду та порядку їх застосування потрібно усунути.

Список використаних джерел:

1. Селіванов, А. О. Право тлумачити закони та юридичні наслідки застосування офіційної інтерпретації [Текст] / А. О. Селіванов // Вісник Верховного Суду України. — 2006. — № 7. — С. 2–4.
2. Вильдхабер, Л. Прецедент в Европейском суде по правам человека [Текст] / Л. Вильдхабер // Государство и право. — 2001. — № 12. — С. 5–17.
3. Фархтдинов, Я. Ф. Источники гражданского процессуального права [Текст] / Я. Ф. Фархтдинов. — Казань : Изд-во Казанского гос. ун-та, 1986. — 176 с.
4. Черданцев, А. Ф. Толкование советского права [Текст] / А. Ф. Черданцев. — М. : Юрид. лит., 1979. — 167 с.
5. Недбайло, П. Е. Применение советских правовых норм [Текст] / П. Е. Недбайло. — М. : Юрид. лит., 1960. — 511 с.
6. Караханян, С. Г. Обсуждаем статью 304 нового АПК РФ (дискуссия) / С. Г. Караханян // Арбитражная практика. — 2003. — № 5 [Электронный ресурс] Гарант: Центр юридических услуг. — URL : <http://legalru.ru/document.php?id=30815>.
7. Вильнянский, С. И. Значение судебной практики в гражданском праве [Текст] / С. И. Вильнянский // Ученые труды. Ученые труды ВИЮН. — М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1947. — Вып. 9. — С. 239–290.
8. Василевич, Г. А. Акты органов судебной власти: роль и место в национальной правовой системе [Текст] / Г. А. Василевич // Национальная государственность и европейские интеграционные процессы : [сб. науч. тр.] в 2 т. / [под ред. С. А. Балашенко]. — Мн. : Изд. центр БГУ, 2008. — Т. 1. Национальное законодательство и его гармонизация с правом Европейского Союза. — С. 3–14.
9. Стоякин, Г. Я. Роль судебной практики в формировании гражданского правоотношения [Текст] / Г. Я. Стоякин // Актуальные проблемы гражданского права : межвуз. сб. научн. тр. — Свердловск : Изд-во Свердловского юрид. ин-та, 1986. — С. 57–58.
10. Комиссаров, К. И. Задачи судебного надзора в сфере гражданского судопроизводства [Текст] / К. И. Комиссаров. — Свердловск : Изд-во Свердловского юрид. ин-та, 1971. — 167 с.
11. Авдюков, М. Г. Принцип законности в гражданском судопроизводстве [Текст] / М. Г. Авдюков. — М. : Изд-во МГУ, 1970. — 204 с.
12. Брайнин, Я. М. Уголовный закон и его применение [Текст] / Я. М. Брайнин. — М. : Юрид. лит., 1967. — 240 с.
13. Боннер, А. Т. Источники советского гражданского процессуального права [Текст] / А. Т. Боннер. — М. : ВЮЗИ, 1977. — 69 с.
14. Алексеев, С. С. Общая теория права [Текст] / С. С. Алексеев. — М. : Велби, Проспект, 2008. — 576 с.
15. Сердюк, В. В. Правовой статус Верховного Суду України в системі судової влади [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Сердюк Валентин Васильович. — Х., 2009. — 563 арк.
16. Топорнин, Б. Н. Судебная практика как источник права [Текст] / Б. Н. Топорнин, Э. Серверэн, К. Гюнтер и др. — М. : Юристь, 2000. — 160 с.
17. Вопленко, Н. Н. Толкование права [Текст] / Н. Н. Вопленко. — Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2007. — 122 с.
18. Ефимов, А. Е. Надзорное производство в арбитражном процессе [Текст] / А. Е. Ефимов. — М. : Волтерс Клувер, 2007. — 216 с.
19. Пиголкин, А. С. Толкование норм права и правотворчество: проблемы соотношения [Текст] / А. С. Пиголкин // Закон: создание и толкование / [под ред. А. С. Пиголкина]. — М. : Спарк, 1998. — 283 с.
20. Резнікова, В. В. Судовий прецедент: чи визнано за ним статус офіційного джерела права в контексті реформування господарсько-процесуального законодавства України? [Текст] / В. В. Резнікова // Вісник господарського судочинства. — 2012. — № 1. — С. 90–101.
21. Пархета, А. А. Про однаковість судової практики: господарський аспект [Текст] / А. А. Пархета // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. ; [кер. авт. кол. С. В. Ківалов] ; відп. за вип. Л. І. Кормич. — Одеса : Фенікс, 2011. — Вип. 43. — С. 243–249.
22. Мадьярова, А. В. Прецедентное право в России: проблемный комментарий к законодательству и судебной практике (на примере регулирования экономических

- отношений) / А. В. Мадьярова // Подготовлен для системы КонсультантПлюс. 2002.doc [Электронный ресурс] Юридический портал Академии информационных ресурсов (АИР). — URL : <http://pravo.dp5.ru/index.php/2011-06-27-08-28-50/328-podgotovlen-dlya-sistemy-konsultantplyus/42355-precedentnoe-pravo-v-rossii-problemnyj-kommentarij>.
23. *Ісмайлов, К. Ю.* Правова природа постанов і роз'яснень Пленуму Верховного Суду України як джерел права [Текст] / К. Ю. Ісмайлов // Наше право. — 2011. — № 1. — С. 5–12.
24. Позапроцесуальні повноваження вищих судових органів щодо забезпечення єдності судової практики [Тези виступу заступника Голови Вищого адміністративного суду Михайла Цуркана на міжнародній науково-практичній конференції “Забезпечення єдності судової практики – основне завдання судових органів”] [Електронний ресурс] Онлайн документи. — URL : http://govuadocs.com.ua/docs/146/index-256173.htm/file_viewer.html.
25. *Зивс, С. Л.* Источники права [Текст] / С. Л. Зивс. — М. : Наука, 1981. — 238 с.
26. *Безина, А.* Конкретизация права в судебной практике [Текст] / А. Безина, Б. Лазарев // Советская юстиция. — 1968. — № 2. — С. 7–8.
27. *Дроздов, О. М.* Джерела кримінально-процесуального права України [Текст] : [монограф.] / О. М. Дроздов. — Х. : ФОП Вапнярчук Н. М., 2008. — 208 с.
28. *Шевчук, С. В.* Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень” / С. В. Шевчук. — Х., 2008. — 38 с.
29. *Карнаух, Т. М.* Постанови Пленуму Верховного Суду України: правова природа та місце в системі джерел права [Текст] / Т. М. Карнаух // Наукові записки. Юридичні науки. — 2009. — Том 90. — С. 48–50.
30. *Кухнюк, Д. В.* Роз'яснення Пленуму Верховного Суду України як засіб забезпечення однакового застосування законодавства судами України [Текст] / Д. В. Кухнюк // Вісник Верховного Суду України. — 2006. — № 12. — С. 26–30.
31. *Мазур, М. В.* Акти органів судової влади як джерело конституційного права України [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 “Конституційне право; муніципальне право” / М. В. Мазур. — Х., 2009. — 20 с.
32. *Матвеева, Л. Г.* Юридична природа та місце офіційних інтерпретаційних актів у правовій системі України [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень” / Л. Г. Матвеева. — Х., 2005. — 19 с.

Надійшла до редакції 23.10.2012

Татьков В. И. Дискуссионные вопросы обеспечения единства судебной практики в хозяйственном судопроизводстве

Публикация является составяющей научной дискуссии относительно обеспечения единства судебной практики в хозяйственном судопроизводстве. Особое внимание уделено правовой природе решений Верховного Суда Украины, постановлений Пленума Высшего хозяйственного суда Украины.

Ключевые слова: судебная практика, решение Верховного Суда Украины, постановления Пленума Высшего хозяйственного суда Украины.

Tatkov, V. I. The Debatable Questions of Providing of Unity of Judicial Practice in the Economic Legal Proceeding

Publication is a making scientific discussion in relation to providing of unity of judicial practice in the economic legal proceeding. The special attention is spared to legal nature of decisions of Supreme Court of Ukraine, decisions of Plenum of the Higher economic court of Ukraine.

Keywords: judicial practice, decision of Supreme Court of Ukraine, decisions of Plenum of the Higher economic court of Ukraine.

